

*Ганеєва О. Л., кандидат історичних наук,
науковий співробітник НДЛ НЦСВ
Академії сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного (м. Львів)*

*Кисіль В. В., молодший науковий співробітник
НДЛ НЦСВ Академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів)*

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПОГЛЯДІВ

*У статті зроблено бібліографічний огляд сучасних досліджень щодо української національної ідеї.
В статті проведено бібліографічний обзор сучасних поглядів на українську національну ідею.*

The article provides a bibliographic current views on the Ukrainian national idea.

Наукові студії сучасних українських дослідників містять безліч поглядів щодо визначення місця і ролі національної ідеї в житті суспільства: складність та змістовність поняття “національна ідея” зумовлюють дослідження у державотворчому, політичному, етнополітичному, етнополітологічному, етнодержавотворчому, історичному, соціокультурному та етнокультурному аспектах.

Як свідчить аналіз висвітлення проблеми національної ідеї, це питання є одним із найпопулярніших в українському суспільствознавстві та етнодержавознавстві. Зокрема, О. Забужко зазначала, що рідко який видатний український мислитель не торкався української національної ідеї [1, 11].

Так, поняття “національна ідея” досліджувалось українськими вченими у філософському (І. Бичко, М. Попович, В. Кремінь, Ю. Римаренко), державотворчому (М. Жулинський, І. Кресіна, А. Фартушний), етнополітологічному (С. Телешкун, Л. Шкляр, В. Пасічник, Г. Палій, М. Вівчарик, М. Обушний, І. Іванов, Л. Нагорна), етнополітичному (О. Антонюк), етнополітологічному (І. Патлах, І. Онищенко, І. Вільчинська,) синергетичному (І. Драч, В. Радчук, В. Наулко) та соціально-політичному (О. Пашкова) контекстах.

В науковому сенсі зміст національної ідеї, націоналізму, національно-державного будівництва та державотворення вивчає наука “етнополітологія”. Серед українських вчених піонером етнополітології є О.Бочковський, автор праці “Вступ до націології. Курс лекцій”(1934 р.) [2].

Розвиток етнополітології як самостійної науки в Україні розпочався в 80-х роках

минулого століття та пов’язаний з іменами Ю. Римаренка, І. Кресіної, Ю. Шаповала т.ін. У грудні 1991 році рішенням Президії АН України було утворено науково-дослідну установу Інститут політичних і етнополітичних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України. У 2005 р. співробітниками відділу етнополітології на основі матеріалів місцевої преси було проаналізовано найпоширеніші в регіонах країни погляди на проблеми, що входять до структури української національної ідеї та видано монографію “Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне” [3].

Аналіз великої кількості дослідницьких праць українських вчених в галузі етнополітології та етнодержавотворення, науково-популярні статті на обрану тематику, матеріали, розміщені на шпальтах друкованих засобів масової інформації та інтернет-сайтах дають підставу щодо систематизації джерельної бази дослідження за трьома групами:

- дисертаційні дослідження українських вчених;
- наукові та науково-популярні статті;
- матеріали конференцій, дискусій, круглих столів.

З огляду на вищевикладене, ми переходимо до огляду першої групи джерел – дисертаційних досліджень.

Заслуговує уваги дисертаційне дослідження І. Онищенка “Етнополітична парадигма українського націогенезу” (1998 р), яке присвячене концептуальному аналізу існуючих парадигм українського етно- та націогенезу [4]. У цьому ж контексті виконано дослідження М. Обушного (1999

р.) на тему “Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації” щодо визначення теоретико-практичних проблем етнонаціональної ідентифікації людини на шляху до її національного самоутвердження [5].

В дисертації І. Кресіної (2002 р.) “Українська національна самосвідомість у контексті сучасних політичних процесів: Етнополітологічний аналіз”, у якому вперше розроблено класифікацію основних напрямів дослідження української ідеї та сформульовано її сучасні параметри. Авторкою обґрунтовано такі основні підходи до розуміння спрямованості національної ідеї : антисепаратистський, радикально-націоналістичний, державотворчий та націотворчий. Зокрема, дисертанткою зроблено висновок, що “... консолідує і каталізує енергію нації чинником сучасного етнонаціонального розвитку в Україні може стати українська національна ідея, якщо вона буде осмислена не в ідеологічній, а в етнонаціональній та загальнолюдській системі координат” [6].

Особливості формування та специфічні ознаки етнічної та національної ідентичності української молоді стали предметом дисертаційного дослідження І. Вільчинської та тему “Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді” (2002 р.). Авторкою запропоновано шляхи вдосконалення державної молодіжної політики та її гармонізації з етнонаціональною політикою в Україні [7].

“Національний менталітет як об’єкт етнополітичного аналізу”, – тема дисертації І. Патлах (2002 р.). У дослідженні підкреслюється, що адекватний аналіз національного менталітету дає можливість наукового обґрунтування найбільш результативних засобів управління соціальними верствами перехідного українського суспільства [8].

Першим дослідженням, в якому встановлено зв’язок між націєтворенням, становленням єдиної ідентичності та рівнем національної безпеки України, є наукова праця Г. Палій “Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України” (2005 р.), у якій становлення національної ідентичності розглядається як необхідна передумова формування політичної нації та

ефективного забезпечення національних інтересів України [9].

Особливу цінність має дисертація І. Іванова “Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи” (2005 р.). Автором доведено, що “...єдина концепція національної ідеї не підтримується політичними партіями через різні погляди на проблему; країні потрібна інтегральна ідеологія, яка б стала кодексом злагоди щодо окремих етносів, виконувала роль загальнонаціональної ідеології, що може стати передумовою існування національної ідеї”. Дисертантом розроблено структуру національної ідеї, яка складається з державницького, етнічного і політичного напрямів розвитку. “Звідси – потреба у визначенні сучасних параметрів національної ідеї враховувати не лише суто державницькі моменти, а й інтереси, що є національними, глибоко закоріненими в психології, ментальності, етнокультурних і політичних традиціях української нації”, – робить висновок автор [10].

Структурно-функціональна модель національної ідеї розроблена львівським вченим В. Пасічником у дисертаційному дослідженні “Національна ідея в контексті українсько-російських відносин” (2005 р.) [11].

Політологічний аналіз національної ідеї, як консолідує чинника сучасного українського суспільства проведено у дисертації О. Пашкової “Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства” (2008 р.). Авторкою запропоновано дворівневу теоретичну модель процесу консолідації суспільства, розкрито роль консолідує функції національної ідеї, як системоутворює щодо інших її функцій, які виокремлюються дисертанткою як ціннісно-ідентифікує, націотворча, світоглядно-виховна, прогностична і державотворча [12].

Вагомим результатом теоретичних напрацювань сучасних науковців, на думку О. Пашкової, є накопичення нових методів та підходів у дослідженні національної ідеї. Серед основних функцій національної ідеї більшість вчених виокремлюють націотворчу, консолідує та державотворчу функції. Однак, завершуючи огляд дисертаційних досліджень, ми цілком погоджуємося із думкою авторки, що проблема формування національної ідеї

залишається досі невирішеною: відсутня чітко окреслена практична значима складова цього феномену. Крім того, українські науковці, як правило, обґрунтовують поняття “національна ідея” у контексті тих питань, що ними досліджуються, тому перед нами постає вельми широкий діапазон різноманітних тлумачень цього поняття.

Серед найбільш цікавих праць, які ми відносимо до другої групи джерел, з огляду на інформативність та поглиблений аналіз змісту та функцій національної ідеї, ми можемо назвати лекцію Д.Павличка “Українська національна ідея та її значення для утвердження державної незалежності України”, прочитану ним 1 вересня 2002 року перед студентами й викладачами Києво-Могилянської академії. “Національна ідея – це творець, захисник, відновлював і будівничий державності народу, його дух свободи, вищий рівень самоусвідомлення, ознака інтелектуальної зрілості, його здатність впливати на формування позитивного для себе міжнародного політичного клімату”, – пише автор, – “Це – альфа і омега української ідеї: створити націю, об’єднану не лише історичною пам’яттю, мовою і культурою, а й залученням кожного громадянина до реалізації своїх здібностей, до конкретної праці на будівництві демократичного суспільства і національної держави” [13].

Доречним буде зупинитись на дослідженні М. Михайльченка “Українська національна ідея: підказ для політичних лідерів” [14], наукових розвідках А. Фартушного: “Національна ідея як основа організованого політичного руху в Україні” [15], “Українська національна ідея як предмет сучасної суспільної дискусії” [16], В. Оніщука “Національна ідея: особливості функціонування в постсоціалістичному просторі” [17], наукових пошуках О. Гриніва “Українська національна ідея як засіб національного самоусвідомлення” [18], М. Варія “Національна ідея та соціальна психіка народу України” [19].

Так, у [14], автором здійснено ретроспективний аналіз формування політичних партій в Україні наприкінці XIX століття та зроблено висновок, що у зазначений період часу українська національна ідея окреслилась як ідея державницька. Це було зумовлено процесом духовного становлення української нації,

національної свідомості, поглибленням державницькими тенденціями; у [15] проаналізовано погляди державних діячів України та бізнесової еліти щодо української національної ідеї; у діалогові різних політичних кіл виявлено та раціональні підходи щодо суспільного поступу в Україні.

Особливо слід зупинитись на статті А. Фартушного “Національна ідея як динамічна система духовних вартостей” [20]. Автор здійснив систематизацію визначень національної ідеї, наявних в науковій та суспільно-політичній літературі за фундаментальними ознаками терміну та запропонував дев’ять аспектів, що дають повне уявлення про цей феномен: онтологічний, гносеологічний, соціальний, політичний, аксіологічний, культурологічний аспекти, а також радикальне визначення, негативне та інтегративне визначення національної ідеї.

На думку автора, “... національну ідею слід виводити із цілком конкретних умов буття цілком конкретної людської спільноти. Саме в такому сенсі з онтологічного погляду вона є програмою виживання етносу” В контексті політичного аспекту визначення національної ідеї автором наголошується, що національна ідея – це ідеологія державного будівництва, “основа державотворення”. На думку автора, національна ідея – це програма державного будівництва, яка спирається на духовний потенціал, сконденсований у національному організмі”.

Слід зауважити, що у 1998 році Інститутом народознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ та Державним університетом “Львівська політехніка” було засновано фахове наукове видання “Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку”. Саме тут протягом 1998-2006 рр. оприлюднено наукові розвідки сучасних дослідників національної ідеї в Україні.

Національна ідея – динамічне явище. Цю сентенцію підтверджує А. Пашук: “Національна ідея не є чимось незмінним і раз назавжди, завершеним і досконалим; вона за своїм змістом є українським явищем, котре розвивається, збагачується, удосконалюється...є вищою синтезою прагнень і настроїв, сподівань і змагань народу в кожную історичну добу його

існування. Усвідомлена національна ідея – це незламна і непереборна духовна сила, яка мобілізує, організує і надихає людину на жертвовну боротьбу за вищі ідеали буття нації” [21].

В науковій статті Н. Небилиці “Українська національна ідея: поняття та проблеми сучасного розвитку” сформульовано такі вимоги до національної ідеї “... вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і бути фундаментом стабільності останньої; національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної самосвідомості і національної свідомості в цілому., на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея має бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою. національна ідея має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері; соціалізації особи. національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси у суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами” [22].

О. Радченко в наукових студіях “Національна ідея України – ціннісний підхід” доводить необхідність пошуку об’єднувачих суспільно-політичних цінностей Сходу та Заходу України як підґрунтя національної ідеї України в контексті її демократичного державотворення: “...пошук і розробка нової системи цінностей, формування нової політичної еліти держави на засадах духовності, патріотизму та служіння Україні. Відповідальній політичній еліті, незалежно від того, при владі вона зараз, чи в опозиції, слід відмовитись від використання соціальних політичних технологій, побудованих на “пошуку ворога”, й перейти до модернізаційних інтегративних політичних технологій об’єднувачого характеру, культивуваці справжнього патріотизму, національної гордості, єдиних цілей подальшого розвитку українського суспільства [23].

Слід зауважити, що питання національного виховання військовослужбовців, відродження традицій, духовності і культури народу, розповсюдження державної мови в усі сфери

військового життя вже не вперше є предметом дослідження з боку військових науковців, але разом з тим, ми робимо висновок, що реалізація національної ідеї у Збройних Силах України недостатньо висвітлена на шпальтах як наукових, так і періодичних видань.

В даному контексті заслуговують увагу наукові розвідки Б. Приймака “Національна ідея та соціальні процеси у Збройних Силах України” та “Перебудова національної свідомості військовослужбовців на сучасному розвитку України”. Автор пише: “Основним принципом виховної роботи є національно-патріотична спрямованість та врахування суспільно-історичного досвіду при підготовці військовослужбовців до захисту держави, її національних інтересів. Національна ідея утворює соціальну установку на майбутню поведінку й діяльність військовослужбовців” [24, 25].

В статті О. Уткіна автор зауважує, що “... духовні аспекти консолідації нації, протидіючи нігілістичному ставленню до історії України, держави, суспільних ідеалів, дуже важливі для військової могутності нашої країни, усвідомлення військовослужбовцями гострої потреби самовідданого служіння Батьківщині” [26].

Цікаву думку висловлює П. Гадучок у статті “Національна ідея і розвиток України як суверенної держави”: “...У Збройних Силах України носієм української національно-державницької ідеології має бути офіцерський корпус. Кожен офіцер, який веде патріотичну пропаганду, поширює цінності національної ідеології” [27].

Заслуговує на увагу, що національна ідея стала дискусійною темою між державними діячами та представників вітчизняного бізнесу про це свідчать наукові конференції, круглі столи, обговорення, що проводяться із залученням бізнесової еліти України. Так, аналіз поглядів діячів фінансово-промислової галузі щодо ролі національної ідеї на сучасному етапі державотворення зроблено у [16]. Зокрема, представниками різних політичних кіл, державними діячами та представниками бізнесової еліти було здійснено спроби сформулювати національну ідею в Україні:

- УНІ як ідея соборності (за часи президентства Л.Кравчука);
- УНІ як ідея патронату (за часи президентства Л.Кучми);

– УНІ як заклик для подолання бідності (за части прем'єрства В.Ющенка).

З метою обговорення теоретичних та практичних проблем формування української національної ідентичності та загальнонаціональної єдності в ситуації, що характеризується загостренням політичної кризи в Україні, в Національному інституті проблем міжнародної безпеки (НІПМБ) при Раді Національної безпеки та оборони України відбулась низка заходів: “круглі столи” “Теорія і практика формування національної ідеї”(2007 р.) “Українська національна ідея в контексті сучасних політичних процесів”(2008 р.), “Світовий досвід консолідації суспільства і зміцнення національної безпеки”(2009 р.) Зокрема, учасниками засідань було обговорено теоретичні проблеми консолідації суспільства та концептуальні науково-методологічні підходи до зміцнення національної безпеки та було зроблено висновки, що саме наукове та гуманітарне середовище покликане створити належне культурне підґрунтя для появи мобілізуючої ідеї [28].

Практичною спробою щодо вироблення шляхів реалізації національної ідеї у Сухопутних військах Збройних Сил України

стало проведення 18 лютого 2010 року в Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного науково-практичного семінару на тему: “Національна ідея в Сухопутних військах України: досвід, проблеми й перспективи реалізації ” Серед учасників семінару – понад 20 науковців – представники вишів Львова, в т.ч. автор структурно-функціональної моделі національної ідеї кандидат політичних наук В. Пасічник, дисертаційне дослідження якого згадано вище[11]. Учасниками семінару прийнято положення яке поступово втілюється у життя [29].

Слід зауважити, що поняття “національна ідея” в теоретичному та історичному сенсі постійно еволюціонує, змінюється з часом, адже воно – історично зумовлене, динамічне явище. Крім того, зміст національної ідеї на будь якому етапі державотворення має перебувати у діалектичній єдності із її формою.

Отже, підсумовуючи бібліографічний огляд праць сучасних українських науковців щодо національної ідеї, ми робимо висновок, що попри значну кількість теоретичних напрацювань з цього питання, відсутнє чітке визначення та практичні (організаційних) засад реалізації національної ідеї в Україні.

Література

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О.Забужко.– К. : Факт, 2006.
2. Панченко В. Нациология по Ольгерду Бочковскому / В.Панченко.– Режим доступу до статті: <http://www.day.kiev.ua/74797>.
3. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне: Збірник статей. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.
4. Онищенко І. Г. Етнополітологічна парадигма українського націогенезу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / І. Г.Онищенко.–К., 1998.– 36 с.
5. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / М. І. Обушний –К., 1999.– 34 с.
6. Кресіна І.О. Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / І. О. Кресіна –К., 1999.– 36 с.
7. Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / І. Ю. Вільчинська.–К.,2002.– 20 с.
8. Патлах І. М. Національний менталітет як об'єкт етнополітичного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / І. М. Вільчинська.–К.,2002.– 16 с.
9. Палій Г. О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етностатусознавство” / Г. О. Палій –К.,2005.– 20 с.

Питання педагогіки

10. Іванов І. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство”/ І. Ю. Іванов –К.,2005.– 20 с.
11. Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство”/ В. М. Пасічник –Львів, 2005.– 20 с.
12. Пашкова О.Б. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 “Етнополітологія та етнодержавознавство”/ О. Б. Пашкова – К.,2008.– 20 с.
13. Павличко Д. Українська національна ідея та її значення для утвердження державної незалежності України / Д. Павличко. // Народна творчість та етнографія. – 2005.–№ 1– С. 7- 21.
14. Михайльченко М. Українська національна ідея : підказ для політичних лідерів // Політичний менеджмент.– 2007.– спеціальний випуск.–С. 24–35.
15. Фартушний А. Національна ідея як основа організованого політичного руху в Україні / Анатолій Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–С. 109-128.
16. Фартушний А. Українська національна ідея як предмет сучасної суспільної дискусії / Анатолій Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–С. 5–18.
17. Онищук В. Національна ідея: особливості функціонування в постсоціалістичному просторі / В.Онищук //Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–2004.–№1–С. 30-34.
18. Гринів О. Українська національна ідея як засіб національного самоусвідомлення / Олег Гринів // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–С. 5–11.
19. Варій М. Національна ідея та соціальна психіка народу України / Мирон Варій // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–Вип.2–С. 49-57.
20. Фартушний А. Національна ідея як динамічна система духовних вартостей / Анатолій Фартушний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–С. 12–37.
21. Пашук А. До питання про українську національну ідею / Андрій Пашук // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.–1999.–С. 27– 48.
22. Українська національна ідея: поняття та проблеми сучасного розвитку / Н.В. Небилиця // Культура народів Причорномор'я. – 2004. –№ 50, Т.2. – С. 175-178.
23. Радченко О. Національна ідея – ціннісний підхід/ О. Радченко.– Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Ardu/2009_1/
24. Приймак Б. Національна ідея та соціальні процеси в Збройних Силах України / Богдан Приймак //Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку–1999.– С. 78–84.
25. Приймак Б. Перебудова національної свідомості військовослужбовців на сучасному розвитку України / Богдан Приймак //Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку–2000.– С. 220–232.
26. Національна ідея у Сухопутних військах України : досвід, проблеми і перспективи реалізації : матеріали науково-практичного семінару , 18 лютого 2010 р. /Академія Сухопутних військ . –Львів, АСВ, 2010. – 115 с.
27. Уткін О. “Національно-патріотичні ідеали життєдіяльності Збройних Сил України”/ О.Уткін Режим доступу до статті: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_8.htm.
28. Круглий стіл “Українська національна ідея в контексті сучасних політичних процесів //Національний інститут проблем міжнародної безпеки Режим доступу до статті: <http://www.niisp.org.ua/articles/155/>
29. П.Гайдучок Національна ідея і розвиток України як суверенної держави // Армія України / Гайдучок П.–1997.–18 березня.